

De eeuw van tranen. Emotie en sentiment in de achttiende eeuw

Elwin Hofman, Aspirant FWO - KU Leuven (elwin.hofman@arts.kuleuven.be)

Als in een populaire Vlaamse televisiequiz vijf trefwoorden over 'de achttiende eeuw' gevraagd werden, dan zouden termen als Verlichting, Rede, Franse Revolutie en Industriële Revolutie snel vallen. Maar dat ene antwoord voor 50 punten ontbreekt nog. De achttiende eeuw was niet alleen de eeuw waarin Rede het voortouw nam, de Verlichting vierde niet alleen het verstand. De achttiende eeuw, wilde de quizmaster horen, was ook de eeuw van emoties, sensibeleit en sentimentalisme. Het was de eeuw van tranen.

1. Morele gevoelens

Van de zestiende tot het midden van de achttiende eeuw was het ongepast om emoties in het publiek te tonen. Emoties mochten wel beleefd worden, maar ze moesten beheerst blijven. Niet iedereen, zo meende men, kon dat echter even goed: het talent om emoties te bedwingen werd vooral aan mannen toegeschreven. Die opvatting had als gevolg dat er wel enig begrip getoond werd als vrouwen een traan lieten, maar dat wenende mannen al snel als verwijfd gezien werden. Enkel in heel specifieke contexten – zoals bij het overlijden van een partner en of kind – mochten mannen emotie tonen, en zelfs dan moesten ze excessen vermijden. Vanaf ongeveer 1750 veranderde dat. Onder invloed van het Verlichte gedachtegoed kregen emoties een positievere waardering.

Verlichte filosofen waren immers op zoek naar een nieuw, niet-religieus principe dat een vreedzame en morele samenleving kon garanderen. Vooral in de Schotse Verlichting werden daarom door filosofen als Francis Hutcheson, David Hume en Adam Smith theorieën over het 'morele sentiment' ontwikkeld. Ze betoogden dat mensen een ingeboren neiging hadden om plezier te voelen bij het geluk van hun medemensen, om verdriet te voelen bij hun ongeluk. Menslievendheid en medelijden konden daarom, betoogden ze, de basis van besef van goed en kwaad vormen. Morele sentimenten, gevoelens van medeleven, zouden verhinderen dat totale wanorde uitbrak in een puur door eigenbelang gedreven samenleving. Gelijkaardige ideeën kwamen in de achttiende eeuw ook in Frankrijk op, onder meer in het gedachtegoed van tenoren van de Verlichting als Voltaire, Montesquieu en Jean-Jacques Rousseau. De Verlichting kan dus zeker niet gezien worden als vijandig tegenover emoties; de rede waar de *philosophes* zo dol op waren, was niet tegengesteld aan sentiment.

2. Jankende lezers

Door de opvatting dat medelijden natuurlijk en goed was, zowel bij mannen als vrouwen, werd het ook goed om openlijk emoties te tonen. Dat idee drong het eerst en het duidelijkst door in de literatuur, met name in het snel populair wordende genre van de roman. In Henry Mackenzies *The Man of Feeling*, Jean-Jacques Rousseau's *Julie, ou la nouvelle Héloïse* of Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* waren het niet alleen vrouwen, maar ook mannen die voortdurend door emotie bedweld werden. Deze sentimentele romans zijn voor de hedendaagse lezer vaak oeverloos saai: het ontbreekt volledig aan actie, geweld, seks of zelfs maar een plot. De emotionele verwerking van levensgebeurtenissen van de personages was al waar het om ging.

In het Nederlandse taalgebied bleef de populariteit van de sentimentele roman al bij al beperkt. Het Nederlandstalige publiek was weliswaar dol op vertalingen van buitenlands werk, maar de productie van nieuw werk kwam niet echt van de grond. De voornaamste uitzondering was Rhijnvis Feith (1753-1824), een schrijver uit de Nederlandse Republiek. In 1783 publiceerde hij de sentimentele briefroman *Julia*, waarin hij de nadruk legde op de tedere gevoeligheid van de verliefde hoofdpersonages. Het verhaal is eenvoudig: Eduard en Julia zijn verliefd, maar Julia's vader kant zich tegen een huwelijk. Uiteindelijk stemt de vader toch in, maar vooraleer Eduard Julia met het goede nieuws kan bereiken, is ze helaas overleden (waaraan komen we niet te weten). Het plot is weinig indrukwekkend, maar levert voldoende stof voor vele pagina's puur sentiment. Getuige daarvan dit fragment uit de klaagrede van Eduard nadat hij ontdekt heeft dat Julia overleden is:

“Ik verbeelde mij dat onze zuchten in het eigen tijdstip voor den troon van den almachtigen verschijnen - mijn hart boeit deeze verbeelding - geheel vertederd zijge ik op den grond neder - gedachtloos stare ik opnieuw de hemelbollen aan - en - na eene lange wezenloosheid - vinde ik mij zelve, beroofd van Julia - eenzaam - verlaten weder - - Een traanenvloed overdekt mijne wangen en treurig begeef ik mij met traage schreden naar mijn aaklig verblijf. _”

(Rhijnvis Feith, *Julia*, Amsterdam: Johannes Allart, 1792, p. 83.)

De auteurs van sentimentele romans wilden niet gewoon een verhaal vertellen. Ze wilden hun lezers bewegen, zoals ze, naar eigen zeggen, ook zelf bewogen waren bij het schrijven. En daar waren ze behoorlijk succesvol in. Uit de duizenden brieven die Jean-Jacques Rousseau ontving, blijkt dat de lezers van *La nouvelle Héloïse* overwelmd werden door sentiment. Mensen moesten zich wenend doorheen zes volumes puur sentiment werken, werden ziek van verdriet of weenden net zo hevig dat een reeds lang aanslepende verkoudheid plotsklaps genas. Lezers schreven dat *La nouvelle Héloïse* hen dieper inzicht had gegeven in zichzelf en namen zich voor deugdzamer te gaan leven. Een gepensioneerde legerofficier, niet iemand die we normaal gezien van overdreven sentimentalisme zouden verdenken, meldde Rousseau het volgende:

“U heeft me gek op haar gemaakt. Beeld u de tranen in die haar dood bij mij teweeg gebracht heeft. Kunt u geloven dat ik drie dagen lang de laatste brief niet durfde te lezen? Ik wist hoe aangrijpend elk detail zou zijn, maar ik kon de gedachte aan de dood van Julie niet dragen. Uiteindelijk moest ik mijn schroom toch overwinnen. Nooit eerder heb ik zulke heerlijke tranen geschreid. Het lezen van de brief roerde mij zo diep, dat ik geloof dat ik had kunnen sterven op dat ultieme moment.”

(Eigen vertaling van een brief geciteerd in Darnton (1984), p. 243.)

3. Overal tranen

De nieuwe gevoeligheid was niet alleen een kwestie van literatuur. Vanaf de jaren 1770 vond een ‘trivialisering van het sensibilisme’ ingang. Het positieve imago van emoties en tranen drong in alle domeinen van het leven door. Priesters begonnen in hun preken op het gemoed van hun toehoorders in te spelen en durfden al eens in tranen uit te barsten. Advocaten beweenden in de rechtbank het grote onrecht dat hun cliënt was aangedaan. Bij het overlijden van Maria-Theresia, vorstin van de Nederlanden, stortte het ganse volk tranen. En niet alleen de hoge klasse – die meest

direct beïnvloed was door de nieuwe literatuur – toonde zich van haar gevoeligste kant. Vanaf de jaren 1770 werd het zelfs in criminele ondervragingen gebruikelijk om emoties in te zetten om de eigen onschuld aan te tonen. Zo gaf een meisje dat verdacht was van prostitutie in 1777 aan dat ze inderdaad met iemand seks gehad had, maar dat dit tegen haar wil geweest was, en dat ze ‘dickwils over den selven voorval is weenende’. Met dat soort argumenten stond ze zeker niet alleen. ‘Je sens donc je suis’ werd het adagium van de tijd.

Zonder het wijdverbreide sentimentalisme zou de Franse Revolutie heel anders verlopen zijn. Maximilien de Robespierre, de grote staatsman van de Franse Revolutie, de man achter de Terreur en talloze executies, was sterk beïnvloed door het sentimentalisme. Zijn speeches, zelfs zijn hele gedachtegoed, stonden bol van emoties. Hij vuurde het volk aan en zette daarbij emoties in zoals dat een eeuw eerder nooit mogelijk geacht zou zijn. In 1791 trachtten Lodewijk XVI en zijn familie Parijs – uiteindelijk zonder succes – te ontvluchten en een contrarevolutie te ontketen. In de nasleep daarvan hield Robespierre een emotionele speech in de Nationale Vergadering, waarin hij de twijfelende houding van de Vergadering hekelde. Hij eindigde in volle pathos:

“Misschien, door zo in alle eerlijkheid tot u te spreken, zal ik de haat van alle [contrarevolutionaire] partijen over mij opwekken. Ze zullen voelen dat hun plannen nooit zullen slagen, zolang er onder hen ook maar één rechtvaardig en moedig man is, een man die steeds hun opzet zal doorzien, die vol doodsverachting staal noch vergif vreest; een man die blij is om zijn eigen dood, als die bijdraagt aan vrijheid en vaderland.”

(Eigen vertaling van Robespierre geciteerd in David Andress (2011), p. 111.)

Vele leden van de Nationale Vergadering barstten al tijdens de speech in tranen uit en riepen uit dat ze hun eigen leven voor dat van Robespierre zouden geven.

Al snel werd de overdreven sentimentaliteit ook bekritiseerd. Vooral vanaf de jaren 1790 werd overdreven gevoeligheid het voorwerp van satire en werden wenende mannen onderwerp van spot. De sentimentaliteit was zo ver tot in het extreme doorgetrokken, dat ze niet langer houdbaar was. Het publiekelijk tonen van emoties werd niet langer als een teken van authenticiteit gezien, maar integendeel als manipulatief en onoprecht. Ware emoties, zo luidde het nu, hoorden thuis in de private sfeer. Tranen werden iets voor thuis, iets individueels, iets voor vrouwen. Mannen moesten niet in de eerste plaats hun oprechte emoties tonen, maar zich eervol en beheerst gedragen. In het publiek wenen werd een schande. De eeuw van tranen was voorbij.

Aanbevolen literatuur:

Andress, David, ‘Living the Revolutionary Melodrama: Robespierre’s Sensibility and the Construction of Political Commitment in the French Revolution’, *Representations* 114 (2011) 103–128.

Barker-Benfield, G.J., *The culture of sensibility: sex and society in eighteenth-century Britain* (Chicago: Chicago University Press 1992).

Darnton, Robert, ‘Readers respond tot Rousseau: the fabrication of romantic sensitivity’, in: *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (New York: Basic Books 1984) 215–

256 (ook NI. Vert.: *De grote kattenslachting en andere episoden uit de culturele geschiedenis van Frankrijk*, Amsterdam: Bert Bakker 1986) .

Reddy, William M., *The navigation of feeling: a framework for the history of emotions* (Cambridge: Cambridge University Press 2001).

Vincent-Buffault, Anne, *Histoire des larmes: XVIIIe-XIXe siècles* (Parijs: Rivages 1986).

Cultuurgeschiedenis.be

Dit artikel is een herwerkte versie van een tekst die eerder online verscheen op Cultuurgeschiedenis.be, de blog van de onderzoeksgroep *Cultuurgeschiedenis vanaf 1750* aan de KU Leuven. Op die blog verschijnen gemiddeld om de tien dagen nieuwe bijdrages die telkens kleine aspecten van de cultuurgeschiedenis belichten. De moeilijkheidsgraad van de bijdrages varieert, maar sommige zijn zeker ook bruikbaar om leerling van de derde graad op een laagdrempelige manier kennis te laten maken met hedendaags historisch onderzoek. In het verleden verschenen er onder meer stukken over de geschiedenis van het archief, oorlogen op de Krim, de intrede van vrouwelijke studenten aan de universiteit, de bestraffing van zelfmoord, de dwang van schoonheidsidealen en de herdenkingen van de Wereldoorlogen.